

„Tam byl ten krejčí z Čech“

Nacistický program „eutanazie“ a Němci z Českého Krumlova¹

PAVEL ZEMAN

V roce 1974 vyšel ve Velké Británii a Spojených státech amerických knižní rozhovor anglické novinářky Gitty Sereny² s účastníkem nacistické „eutanazie“ a velitelem vyhlazovacích táborů v Treblince a v Sobibóru v okupovaném Polsku Franzem Paulem Stanglem³ *Into that darkness: from mercy killing to mass murder*.⁴ Obsáhlý svazek přinesl nejen přímé svědectví jednoho z prominentních pachatelů nacistických zločinů, ale dotkl se i zapojení českých Němců do vyhlazovacích programů třetí říše.

V knize hovoří i jeden z organizátorů nacistické „eutanazie“ Dietrich Allers⁵ o jakémsi krejčím z Čech, který pracoval jako fotograf pro centrálu „eutanazie“ v Berlíně. *Da war dieser Schneider aus Böhmen (Tam byl ten krejčí z Čech)*, vyjádřil se stručně.⁶ Gitta Sereny ale věděla, že šlo o rodáka z Českého Krumlova, dámského a pánského

ho krejčího Franze Suchomela (3. 12. 1907 – 18. 12. 1979).⁷ Jeho svědectví o vyhlazování Židů v Polsku zaznělo později i ve známém filmovém dokumentu francouzského režiséra Claude Lanzmanna *Shoa* z roku 1985.⁸

Gitta Sereny nejspíše netušila, že Franz Suchomel patřil do kompaktní skupiny šesti českokrumlovských

Němců úzce propojených rodinnými, příbuzenskými a přátelskými vazbami. Ty všechny zaměstnala v letech 1940–1941 v Berlíně centrála pro „eutanazii“.

Vlastnímu programu „eutanazie“ předcházela ve třetí říši zákon k zabránění početí dědičně postiženého potomstva (*Gesetz zur Verhütung*

1 Ve zkrácené verzi byl příspěvek přednesen v roce 2006 na mezinárodním kolokviu v Heidelbergu „Euthanasie“ – Aktion T4 und ihre Konsequenzen für die Ethik der Gegenwart, které pořádal Institut für Medizingeschichte der Universität Heidelberg a Psychiatrische Universitätsklinik Heidelberg.

2 Gitta Sereny (13. 3. 1921 – 14. 6. 2012), anglická novinářka a historička maďarského původu s židovskými kořeny, patřila k nejznámějším světovým poválečným publicistkám píšícím o dějinách nacismu a jeho zločinech. Do češtiny byl přeložen pouze její knižní rozhovor s architektem A. Hitlera A. Speerem – SERENY, Gitta: *Albert Speer. Zápas s pravdou*. BBart, Praha 1998.

3 Franz Paul Stangl (26. 3. 1908 – 28. 6. 1971), od listopadu 1940 do podzimu 1941 správní velitel vyhlazovacího ústavu pro eutanazii v rakouském Hartheimu, od března 1942 do září 1942 velitel vyhlazovacího tábora v Sobibóru, od září 1942 do srpna 1943 velitel vyhlazovacího tábora v Treblince, od podzimu 1943 do dubna 1945 velitel tzv. komanda Einsatz R3 v Udine a Einsatz R2 v Rijece, 1945–1947 v americkém zajetí, 1947 předán rakouským úřadům kvůli obvinění z účasti na programu násilné eutanazie, po útěku z policejní vazby v Linci žil v letech 1948–1951 v Sýrii (od 1949 s rodinou) a v letech 1951–1967 pak v Brazílii. V roce 1967 byl vydán z Brazílie do SRN a v roce 1970 odsouzen na doživotí za společnou vraždu více než 400 000 Židů. Zemřel v roce 1971 ve vězení na zástavu srdce 19 hodin po posledním rozhovoru s G. Sereny.

4 První anglické vydání SERENY, Gitta: *Into that darkness: from mercy killing to mass murder*. André Deutsch, London 1974. V textu odkazují na druhé německé vydání z roku 1995 SERENY, Gitta: *Am Abgrund. Gespräche mit dem Henker. Franz Stangl und die Morde von Treblinka*. Piper, München – Zürich 1995.

5 Dietrich Allers (17. 5. 1910 – 22. 3. 1975), od roku 1932 člen NSDAP a příslušník SA, 1940 organizace T4, 1941 úřední vedoucí T4, 1944–1945 inspektor Einsatz R v severní Itálii, 1968 odsouzen za napomáhání k vraždě 34 549 osob na 8 let.

6 SERENY Gitta: *Am Abgrund*, s. 92.

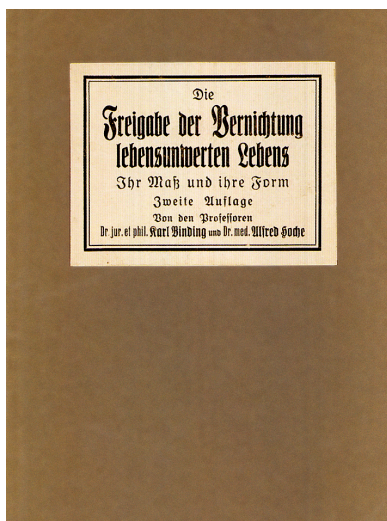
7 Za sdělení data úmrtí F. Suchomela autor děkuje Florianu Schwaningerovi z Lern-und Gedenkort Schloss Hartheim. Lern-und Gedenkort Schloss Hartheim údaj poskytl německý režisér a spisovatel Thomas Harlan.

8 Kompletní přepis mluveného slova s podtitulky filmu v LANZMANN, Claude: *Šóá, šóá, šóá. Zpráva o velikém neštěstí*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1991.

erbkranken Nachwuchses), přijatý již 14. července 1933. Tento zákon povolující sterilizaci osob, u nichž hrozilo narození potomků s dědičnými vadami, se stal prvním krokem k uskutečnění rasově hygienické utopie nacionálních socialistů snících o vytvoření zdravé a rasově čisté německé společnosti.⁹

I v jiných zemích byly od konce 19. století rozvíjeny sociálně darwinistické nauky a nauky o rasové hygieně zaměřené na biologické „vylepšení“ člověka a věnovala se pozornost určování rozdílů mezi zdravým („dobrým“) a patologickým („špatným“) dědičným založením. Diskuse o využití myšlenek rasové hygieny při hledání racionálních řešení dobových sociálních problémů se ale nejvíce radikalizovala po první světové válce v Německu zmítaném silnou sociální a politickou krizí.¹⁰

V diskusích o „eutanazii“ získala po první světové válce v Německu největší ohlas kniha právníka Karla Bindinga a psychiatra Alfreda E. Hocheho z roku 1920 *Souhlas se zničením života nehodného žití* (*Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*. Meiner, Leipzig 1920), požadující zbavit se těžce duševně postižených a válečných poškozených. Zavedením pojmů jako „neužiteční jedlíci“ (unnütze Esser) a „balastní existence“ (Ballastexistenzen), jež později s oblibou využívala nacistická propaganda, měla tato publikace v německé společnosti velmi negativní dopad.

Bindingova a Hocheho kniha z roku 1920

Foto: archiv autora

Bindingovy a Hocheho názory sdílel i Adolf Hitler, který se v roce 1924 vyslovil v *Mein Kampf* proti nevyléčitelně nemocným¹¹ a v roce 1935 sdělil říšskému vůdci lékařů (Reichsärztführer) Gerhardu Wagnerovi, že se započatím války dá pokyn k zahájení „eutanazie“.¹²

V roce 1939 povolil Adolf Hitler provádění „eutanazie“ u dětí. Hitlerův doprovázející lékař Karl Brandt¹³ a šéf kanceláře vůdce Nacionálně socialistické německé dělnické strany (Kanzlei des Führers /KdF/ der Natio-

nalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei /NSDAP/) Philipp Bouhler¹⁴ založili Říšský výbor pro vědeckou evidenci závažných dědičných a vrozených chorob (Reichsausschus zur wissenschaftlichen Erfassung von erb- und anlagebedingten schweren Leiden). Kvůli utajení vše probíhalo pod hlavičkou Říšského výboru. Hlavní odpovědnost za dětskou „eutanazii“¹⁵ ale nesla KdF, pod níž byl výbor skryt.

V srpnu 1939 byli lékaři a porodní asistentky vyzváni k registraci nově narozených postižených dětí u místních úřadů. Registrovány měly být německé děti trpící *idiotií nebo mongolismem* (zvláště ve spojení se slepotou nebo hluchotou), *mikrocefalií* či *hydrocefalií* buď závažnou, nebo postupující, zvláště pak *chybějícími údý, deformacemi hlavy, rozštěpem páteře nebo s tělesnou vadou způsobenou například spasticitou* (Liulesche Erkrankung).¹⁶ Současně bylo nařízeno, že lékaři, kteří pečují o děti do tří let věku trpící uvedenými poškozeními, je mají nahlásit místním úřadům. Říšský výbor připravil k jejich registraci zvláštní dotazníky, které byly po vyplnění a vrácení předtříděny a vybraní lékaři rozhodli na jejich základě o životě a smrti registrovaných postižených dětí.

Od konce roku 1940 byla dětská „eutanazie“ rozšířena i na děti starší tří let a od roku 1941 byli registrováni všichni závažně postižení nezletilí.

9 Do roku 1939 bylo jen v samotném Německu násilně sterilizováno kolem 300 000 osob. K zákonu viz BENZENHÖFER, Udo: *Zur Genese des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*. Klemm & Oelschläger, Münster, 2006.

10 K tomu viz např. BURLEIGH, Michael: *Třetí říše. Nové dějiny*. Argo, Praha 2008, s. 293–301.

11 DWORK, Deborah – VAN PELT, Robert Jan: *Osvětim. 1270 až současnost*. Argo, Praha 2006, s. 65.

12 PROCTOR, Robert N.: *Rasová hygiena. Lékařství v době nacismu*. Academia, Praha 2009, s. 200.

13 Karl Brandt (8. 1. 1904 – 2. 6. 1948), od roku 1934 Hitlerův osobní lékař, od roku 1939 Hitlerův pověřenec pro „eutanazii“, člen NSDAP od roku 1932, 1933 příslušník SS, od 1941 říšský komisař pro sanitní a zdravotní záležitosti, 1944 Obergruppenführer a Generalleutnant der Waffen-SS, 1947 odsouzen k trestu smrti v norimberském lékařském procesu, popraven 1948.

14 Philipp Bouhler (11. 9. 1899 – 19. 5. 1945), od roku 1920 člen NSDAP, účastník Hitlerova puče v Mnichově 1923, 1925 říšský vedoucí NSDAP, od roku 1933 příslušník SS, 1934 šéf KdF, od roku 1939 spoluorganizátor „eutanazie“, po zatčení Američany v roce 1945 spáchal sebevraždu.

15 K tomu viz např. PROCTOR, Robert N.: *Rasová hygiena*, s. 204–207 a VORMBAUM, Thomas (ed.): *„Euthanasie“ vor Gericht. Die Anklageschrift des Generalstaatsanwalts beim OLG Frankfurt/M. gegen Dr. Werner Heyde u. a. vom 22. Mai 1962*. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2005, s. 23–92.

16 PROCTOR, Robert N.: *Rasová hygiena*, s. 205.

17 MITSCHERLICH, Alexander – MIELKE, Fred: *Medizin ohne Menschlichkeit. Dokumente des Nürnberger Ärzteprozesses*. Fischer, Frankfurt am Main 1978, s. 191.

18 Překlad citován dle KRAUS, Ota – KULKA, Erich: *Noc a mlha*. Naše vojsko – SPB, Praha 1958, s. 34.

O dva roky později byly do akce zahrnuty i židovské děti a děti dalších národností. Vybrané oběti byly zabíjeny léky, injekcemi, plynováním a vyhladověním nebo podchlazením. Jejich rodičům byly sděleny smyšlené důvody úmrtí. Počet obětí této dětské „eutanazie“ je odhadován na 5000.¹⁷

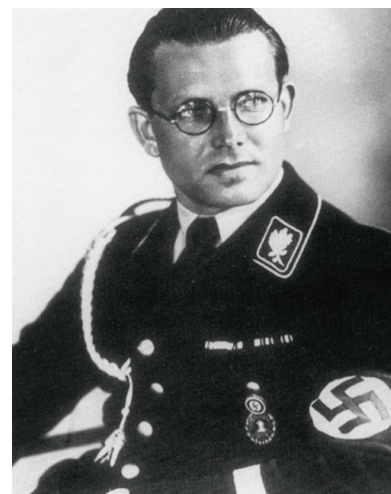
S organizací „eutanazie“ dospělých začala KdF s Říšským ministerstvem vnitra v průběhu léta 1939. K jejímu zahájení podepsal Adolf Hitler osobně zmocnění v říjnu 1939, antedatované k 1. září 1939: *Říšský vedoucí Bouhler a dr. Brandt jsou odpovědní za rozšíření pravomoci jmenovitě určených lékařů, aby nevyléčitelně nemocným byla poskytnuta smrt z milosti podle lidského uvážení při nejkritičtějších posouzení jejich stavu nemoci.*¹⁸ Zmocnění mělo charakter rozkazu a bylo napsáno na Hitlerově osobním dopisním papíru, aby bylo zdůrazněno, že jde o osobní rozhodnutí, které není určeno k úřednímu zveřejnění a které nemá ani odpovídající právní váhu, neboť nemělo žádnou oporu ve stávající říšské legislativě. Podle platných zákonů nacistického Německa šlo o vraždy.¹⁹ Antedatová k 1. 9. 1939 bylo zdůrazněno, že válka změnila nejen mezinárodní statut Říše, ale že bude současně znamenat začátek vnitřní očisty Německa.

Pro co nejracionalnější provedení masových vražd vybraných obětí byla během několika měsíců naverbována řada lékařů, pečovateli a pečovatelek,

byrokratů, techniků a policistů, fotografů a lidí dalších profesí.²⁰ Současně byla zřízena polostátní organizace složená ze tří a posléze čtyř institucí, fungující skrytě pod KdF.²¹ Financování celého aparátu pro „eutanazii“ mělo na starost říšské vedení NSDAP. Centrála organizace sídlila ve středu Berlína v bývalé židovské vile v ulici Tiergartenstrasse 4 a po ní byla označena jako T4.²²

Pro vraždění postižených se vedení T4 9. října 1939 rozhodlo použít oxid uhelnatý místo injekcí morfia a skopolaminu. Zvolený postup zabíjení byl doporučen a odzkoušen na začátku ledna 1940 při prvním zkušebním zplynování v bývalé věznici v Brandenburku v Braniborsku. Po úspěšné zkoušce dospěl Karl Brandt k závěru, že zabíjení bude probíhat s pomocí oxidu uhelnatého dodávaného v ocelových lahvích z továrny IG Farben v Ludwigshafenu.²³ V souladu s Hitlerovým zmocněním k provedení „eutanazie“ byli k zabíjení obětí oprávněni pouze lékaři.

Paralelně s těmito přípravami byly v říjnu 1939 zahájeny první masové vraždy psychicky nemocných, Židů i dalších obyvatel ve východním Prusku, v Pomořansku a v Poznani střelbou, léky, kyslíčnickem uhelnatým z ocelových lahví a v prvním pojízdném plynovém autě.²⁴ Ty sice probíhaly za Hitlerova a Himmlerova souhlasu v režii SS a iniciativa k nim vyšla od vedení župních úřadů v Pomořansku, Gdaňsku-Západním

Karl Brandt (1904–1948) a Philipp Bouhler (1899–1945)
Foto: archiv autora

19 BURLEIGH, Michael: *Třetí říše*, s. 320.

20 Blíže viz např. GREVE, Michael: *Die organisierte Vernichtung „lebensunwerten Lebens“ im Rahmen der „Aktion T4“*. Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler 1998, s. 25–32.

21 Říšské pracovní společnosti léčebných a ošetrovatelských ústavů (Reichsarbeitsgemeinschaft Heil-und Pflegeanstalten), Obecně prospěšná nadace pro ústavní péči (Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege), Obecně prospěšná společnost pro transport nemocných (Gemeinnützige Krankentransport GmbH) a Ústřední zúčtovací místa léčebných a ošetrovatelských ústavů (Zentralverrechnungsstelle Heil-und Pflegeanstalten). Blíže viz např. KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens“*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2010, s. 120–121.

22 K centrále T4 v Berlíně viz ALY, Götz: *Aktion T4. 1939 – 1945. Die „Euthanasie“-Zentrale in der Tiergartenstrasse 4*. Ed. Hentrich, Berlin 1987.

23 KOGON, Eugen – LANGBEIN, Hermann – RÜCKERL, Adalbert (eds.): *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas. Eine Dokumentation*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1986, s. 52–53 a KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, s. 84–85.

24 K tomu viz RIESS, Volker: *Die Anfänge der Vernichtung „lebensunwerten Lebens“ in den Reichsgauen Danzig-Westpreußen und Wartheland 1939/40*. Lang, Frankfurt am Main – Berlin 1995; TOPP, Sascha – FUCHS, Petra – HOHENDORF, Gerrit – RICHTER, Paul – ROTZOLL, Maike: *Die Provinz Ostpreußen und die nationalsozialistische „Euthanasie“. SS – „Aktion Lange“ und „Aktion T4“*. *Medizin Historisches Journal*, 2008, Nr. 43, s. 20–55.

Likvidační ústav v Hartheimu, autobus používaný organizací T4 a její dotazník

Meldebogen 1 Ist mit Schreibmaschine auszufüllen!

Jfde. Nr.

Name der Anstalt:
in:

Vor- und Zuname des Patienten: geborene:
Geburtsdatum: -Ort: Krei:
Letzter Wohnort: Krei:
ledig, verh., verw., gesch.: Konf.: Rasse: *)

früherer Beruf: Staatsang.: Wehrdienst, wann? (01.1.18 oder ab 1.8.20)
Kriegsbesch. (auch wenn nicht mit Geisteskrankh. im Zusammenhang stehend): $\frac{J}{min}$
Wodurch ist Kriegsbesch. erwiesen und worin besteht sie?
Anschrift d. nächsten Angeh.:
Regelmäßig Besuch und von wem (Anschrift):
Vormund oder Pfleger (Name, Anschrift):
Kostenträger: Seit wann in dortiger Anstalt:
Woher und wann eingeliefert: Seit wann krank:
In anderen Anstalten gewesen, wo und wie lange:
Zwilling $\frac{J}{min}$ Geisteskranken Blutsverwandte:
Diagnose:
Klinische Schilderung (Vorgeschichte, Verlauf, Zustandsbild; in jedem Falle ausreichende Angaben über Geisteszustand):

sehr unruhig? $\frac{J}{min}$ bettlägerig? $\frac{J}{min}$
Körperl. unheilb. Leiden: $\frac{J}{min}$ (welches?)
Bei Schizophrenie: Erstfall Endzustand gut remittierend
Bei Schwachsinn: debil imbezill Idiot
Bei Epilepsie: psych. verändert durchschnittliche Häufigkeit der Anfälle
Therapie (Insulin, Cardiazol, Malaria, Salvarsan usw., wann?) Dauererfolg: $\frac{J}{min}$
Eingewiesen auf Grund § 51, § 42b StGB. usw. durch:
Delikt: Frühere Straftaten:
Art der Beschäftigung (aus einzelne gehende Bezeichnung der Arbeit):

Dauernde Beschäftigung: selbständiger Arbeiter $\frac{J}{min}$
Wert der Arbeitsleistung (nach Möglichkeit verglichen mit Durchschnittsleistung Gesunder):

Dieser Raum ist frei zu lassen.

Ort, Datum

Unterschrift des ärztlichen Leiters oder eines Vertreters
(Jeder, der nicht psychiatrisch-ärztliche Fachkunde hat,
hat sie zu versehen)

*) Deutschem oder anderen Blutes (deutschblütig), Jude, jüdischer Mischling I. oder II. Grades, Neger (Mischling)

4957 13 30

Foto: NARA, OÖLA, LG Linz

Prusku a v Povartí,²⁵ ale o jejich přípravách a průběhu byli dobře informováni i organizátoři „eutanazie“ a vraždám byly přítomni i samotní Karl Brandt a Heinrich Himmler.²⁶

Na počátku října byly oběžníkem Říšského ministerstva vnitra vyzvány správy psychiatrických ústavů, starobinců a zařízení pro postižené k vyplňování dotazníků s údaji o postižených. Podle nich byly budoucí oběti rozčleněny do tří kategorií. Do první byli zařazeni pacienti trpící schizofrenií, epilepsií, senilitou, ne-

léčitelnou paralyzou, syfilidou, všemi druhy slabomyslnosti, encefalitidou, Huntingtonovou chorobou a dalšími nevratnými neurologickými stavy. Do druhé byli zařazeni pacienti pobývající nejméně pět let v ústavech. Třetí skupinu tvořili cizí státní příslušníci, duševně nemocní trestanci a ti, kteří spadali pod nacistické rasové zákonodárství.²⁷ Vyplněné dotazníky obdržela T4 a zaslala je najatým lékařům, tzv. posuzovatelům (Gutachter), kteří rozhodovali po jejich povrchním zhodnocení o životě a smrti pacientů.

Jejich návrhy ještě schvalovali tzv. vrchní posuzovatelé (Obergutachter).²⁸

Označení pacienti byli zabíjeni v psychiatrických ústavech nebo věznicích přeměněných v likvidační ústavy s plynovými komorami, vydávanými za sprchy, a s krematorií. V šesti likvidačních ústavech v Grafenecku v Bádensku-Württembersku, Brandenburg v Braniborsku, Hartheimu u Lince, Sonnensteinu v Sasku, Bernburgu v Sasku-Anhaltsku a Hadamaru v Hesensku bylo od ledna 1940 do srpna 1941 zavražděno

²⁵ BURLEIGH, Michael: *Tod und Erlösung. Euthanasie in Deutschland 1900-1945*. Pendo, Zürich - München 2002, s. 154-155. Nově k tomu viz SASCHA, Topp - FUCHS, Petra - HOHENDORF, Gerrit - RICHTER, Paul - ROTZOLL, Maike: *Die Provinz Ostpreußen und die nationalsozialistische „Euthanasie“: SS - „Aktion Lange“ und „Aktion T4“*, s. 20-55.

²⁶ Viz např. KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, s. 94-101 a LONGERICH, Peter: *Heinrich Himmler. Biographie*. Pantheon, München 2010, s. 446.

²⁷ KOGON, Eugen - LANGBEIN, Hermann - RÜCKERL, Adalbert (eds.): *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas*, s. 37.

²⁸ Blíže viz např. FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid. Von der Euthanasie zur Endlösungs*. Berlin Verlag, Berlin 1997, s. 136-151.

70 273 obětí.²⁹ Celkový počet obětí uvádí tzv. Hartheimská statistika, brožura organizace T4 s počty zavražděných, nalezená Američany v červnu 1945 v Hartheimu.³⁰ Originál brožury o 39 stranách je dnes uložen v americkém Národním archivu ve Washingtonu.³¹

I přesto, že program „eutanazie“ byl „tajnou říšskou záležitostí“, před německou veřejností se nepodařilo masové vraždění pacientů utajit.³² Protesty německých občanů společně s protesty církve přiměly Adolfa Hitlera v srpnu 1941 k jejímu zastavení.³³ Ve chvíli vrcholícího útoku proti Sovětskému svazu potřebovalo německé politické a vojenské velení klid na domácí frontě.

I po zastavení „centralizované fáze eutanazie“ pokračovala likvidace postižených. V rámci tzv. akce „Brandt“ (pojmenované po jejím organizátorovi říšském komisaři pro sanitní a zdravotní záležitosti Karlu Brandtovi), jak se označuje pokus o reinstitucionalizaci programu „eutanazie“ po zastavení její centrální fáze v srpnu 1941, docházelo

do konce války k „uvolňování“ ústavů a k přesunům pacientů z jednotlivých ústavů, údajně z důvodů zajištění ubytovacích kapacit, a jejich likvidaci léky a nedostatkem péče a stravy.³⁴ Počet obětí obou fází „eutanazie“ v letech 1939–1945 je odhadován na německých územích třetí říše na 216 000 a v celé Evropě na 300 000.³⁵

Vraždící technologie likvidačních ústavů pro „eutanazii“ byla navíc z rozhodnutí říšského vůdce SS Heinricha Himmlera na jaře 1941 využita i k likvidaci vybraných skupin vězňů koncentračních táborů. Pod interním označením 14f13, což bylo v úřední řeči Inspekce koncentračních táborů (Inspektion der Konzentrationslager) kódované označení smrti nemocných vězňů, proběhla v koncentračních táborech³⁶ jejich selekce. Vybraní vězni byli pod záminkou pobytu v sanatoriu převezeni do Sonnensteinu, Hartheimu a Bernburgu, kde zůstaly v provozu plynové komory s krematorií.³⁷ Do listopadu 1944 jich zde bylo zabito 15 000 – 20 000. Mezi oběťmi bylo i nemálo českých vězňů.³⁸

Oběti obou fází „eutanazie“ se stali i pacienti psychiatrických ústavů na území Říšské župy Sudety. Nejméně 1138 pacientů z ústavů v Dobřanech, Šternberku na Moravě a v Opavě bylo zavražděno v Sonnensteinu a Hartheimu (přesná čísla jsou předmětem dalšího výzkumu).³⁹ Počet obětí z druhé, decentralizované fáze, „eutanazie“ není znám. Přestože do akce „T4“ měli být zásadně zahrnuti pouze říšskoněmečtí občané, akce zasáhla i osoby českého, polského a židovského původu. Otázku rozšíření „eutanazie“ na protektorátní pacienty české národnosti probírala berlínská centrála T4 s německým protektorátním vedením v roce 1942. Nic takového ale nebylo do konce války uskutečněno.⁴⁰

Oběti „eutanazie“ a neznámý počet obětí akce „14f13“ z území předmnichovského Československa zahynuly stejným způsobem jako jejich protějšky z Německa, Rakouska a Polska. Z domovských ústavů převezly většinou zvláště muže a zvláště ženy autobusy Říšské pošty se zakrytými okny nejprve do tzv. meziústavů

29 Za celou řadu titulů k historii likvidačních ústavů viz např. FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 152–190.

30 Viz KAMMERHOFER, Andrea: Die „Hartheimer Statistik“. Bis zum 1. September 1941 wurden desinfiziert: Personen: 70.273. In: KEPPLINGER, Brigitte (ed.): *Tötungsanstalt Hartheim*. Oberösterreichisches Landesarchiv und Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Linz 2005, s. 27–39.

31 NARA, RG 549, Records of HQ, USAREUR, War Crimes Branch, War Crimes Case Files („Cases not tried“), 1944–1948, Exhibit 39, Box 491, Case 000–12–463, Die bisher geleistete Arbeit der Aktion.

32 Viz FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 160 a 171.

33 K tomu blíže viz např. KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, s. 255–261.

34 Viz např. SCHULZE, Dietmar: Dezentrale „Euthanasie“ und „Aktion Brandt“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1942–1945. In: ŠIMŮNEK, Michal – SCHULZE, Dietmar (eds.): *Die Nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945*. ÚSD AV ČR – Pavel Mervart, Praha – Červený Kostelec 2008, s. 237–251.

35 FAULSTICH, Heinz: Die Zahl der „Euthanasie“ – Opfer. In: FREWER, Andreas – EICKHOFF, Clemens (eds.): *„Euthanasie“ und die aktuelle Sterbehilfe-Debatte. Die historischen Hintergründe medizinischer Ethik*. Campus Verlag, Frankfurt am Main – New York 2000, s. 218–236.

36 Buchenwald, Osvětim, Sachsenhausen, Mauthausen, Dachau, Ravensbrück, Flossenbürg a Neuengamme.

37 BURLEIGH, Michael: *Tod und Erlösung*, s. 257. Nejpodrobněji k akci „14f13“ GRODE, Walter: *Die „Sonderbehandlung 14f13“ in den Konzentrationslagern des Dritten Reiches. Ein Beitrag zur Dynamik faschistischer Vernichtungspolitik*. Lang, Frankfurt am Main 1987.

38 Např. transportní seznam z Buchenwaldu z 15. 7. 1941 uvádí mezi 94 vězni odvezenými do saského Sonnensteinu dva vězně židovského původu z Čech – Roberta Kleina z Poděbrad (nar. 14. 7. 1885) a Rudolfa Kleina z Police (nar. 23. 3. 1880). *Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden* (dále jen HHStAW), Staatsanwaltschaft bei dem Oberlandesgericht Frankfurt a. M. (ab 1945), Heyde, Werner u. a., Abt. 631a, Nr. 532, Dr. Schumann. Sonderband IV. 14f13, fol. 138.

39 Transporty pacientů z psychiatrických ústavů v Dobřanech, Opavě a Šternberku na Moravě z období 1940–1941 byly prvními nacistickými vyhlazovacími transporty z území předmnichovského Československa.

40 Blíže viz ŠIMŮNEK, Michal: Planung der nationalsozialistischen „Euthanasie“ im Protektorat Böhmen und Mähren im Kontext der Gesundheits- und Bevölkerungspolitik der deutschen Besatzungsbehörden (1939–1942). In: ŠIMŮNEK, Michal – SCHULZE, Dietmar (eds.): *Die nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland...*, s. 117–198.

Plynová komora v likvidačním ústavu Pirna-Sonnenstein v Sasku, stav v roce 1995.

Fotografie Elsy Toni W. pořízená pravděpodobně 23. 11. 1940 bezprostředně před jejím zavražděním v Pirně-Sonnensteinu.

Foto: Archiv GS Pirna-Sonnenstein, BArch

a odtud do likvidačních ústavů. Neklidným pacientům byly před cestou i během ní podávány uklidňující léky.⁴¹ Po příjezdu do likvidačního ústavu je odvedli do přijímací místnosti, která sloužila jako svlékárna. Po svlečení je změřili a zvážili, lékaři přezkoumali jejich identitu a stanovili nenápadnou fingovanou příčinu úmrtí, která byla později uvedena do úmrtních listů. Zvlášť byli označeni pacienti se zlatými zuby. Všichni byli následně označováni na těle razítkem nebo lepicí páskou se značkou likvidačního ústavu („A-E“) a číslu.⁴² Někteří nazí pacienti s čísly byli poté ve zvláštní

místnosti fotografováni pro tzv. vědecké účely. Poté byli v plynové komoře maskované jako koupelna udušení oxidem uhelnatým. Většina pacientů údajně přijala vysvětlení, že je pouze osprchují. Ve skutečnosti ale řada z nich tušila, že něco není v pořádku. Pro uklidnění jim byly proto podávány léky a často muselo být použito i násilí. Po odnětí zlatých zubů byly mrtvolky spáleny v krematoriu a zbylé kosti rozemlety ve speciálním drtiči kostí.⁴³ Příbuzní zabíjených pacientů sice mohli obdržet urnu s jejich ostatky, ale v ní byl popel neznámých obětí, neboť spalovači mrtvol házeli vše, co zbylo

ze zpopelněných těl, na jednu hromadu.⁴⁴ K obětem patřily i děti a výjimkou nebyly ani čistě židovské transporty.⁴⁵

Zvláštní místo v celém procesu zaujímalo fotografování obětí. To sloužilo k „vědecké dokumentaci“ a legitimizaci selekce pacientů.⁴⁶ Zhotovené snímky v počtu tří u každého fotografovaného – zepředu, z profilu a snímek celé postavy – se zasílaly do centrály v Berlíně ke katalogizaci. Podle některých poválečných výpovědí byli fotografováni pouze lékařsky zajímaví pacienti, podle jiných všichni. Zatímco někteří fotografové T4 hovořili po válce o fotografování asi 35 % pacientů z každého transportu, další

41 Viz např. Howard Gotlieb Archival Research Center – Boston University, Inventory of Leo Alexander, Collection of documents from Nuremberg Medical Trials (dále jen Howard Gotlieb Archival Research Center, Inventory of Leo Alexander), Nr. 242, Box 57 (Envelope marked Euthanasia), informace ředitele ústavu v Eglfing-Haaru Dr. H. Pfanmüllera Říšskému ministerstvu vnitra o překládání pacientů z 11. 1. 1941.

42 Označení pacientů nejspíše sloužilo jako úřední doklad úmrtí, případně pro pozdější písemnou komunikaci s rodinnými příslušníky a úřady. WESSELS, Anette Hinz – FUCHS, Petra – HOHENDORF, Gerrit – ROTZOLL, Maïke: Zur bürokratischen Abwicklung eines Massenmords – die nationalsozialistische „Euthanasie“-Aktion im Spiegel neuer Dokumente. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 2005, Nr. 1, s. 91n.

43 Celý proces od přijetí pacientů do jejich zabití je podrobně popsán a analyzován např. ve FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 164–169.

44 Tamtéž, s. 171.

45 Viz např. Howard Gotlieb Archival Research Center, Inventory of Leo Alexander, Nr. 242, Box 57 (Envelope marked Euthanasia), sdělení ústavu v Eglfing-Haaru starostovi obce Deidesheim o transportu židovských pacientů z 20. 9. 1940.

46 MUCHE, Agnes: Gestempelt und fotografiert. Wiederentdeckte Fotografien des Sonnensteiner „Euthanasie“-Opfers Elsa Toni W. unmittelbar vor ihrer Ermordung. In: *Zur Erinnerung an ein Menschheitsverbrechen*. 1. September 2009. Einweihung der Namenstafeln für die Opfer der Tötungsanstalt Pirna-Sonnenstein und wissenschaftliches Symposium aus Anlass des Beginns der NS-Krankenmorde vor 70 Jahren. Kuratorium Gedenkstätte Sonnenstein e. V., Pirna 2010, s. 100.

uvádějí až 85 %.⁴⁷ Do dnešní doby jsou však známy jen snímky dvou (sic) pacientek z více než několika desítek tisíc vyfotografovaných obětí, a to z vídeňského ústavu Am Steinhof a ze saského Sonnensteinu. V obou případech jde pouze o portrétní fotografie.⁴⁸ Z více než 70 000 zdravotních akt obětí „eutanazie“ se jich do dnešní doby dochovalo asi jen 30 000.⁴⁹ Jsou uloženy v berlínském Bundesarchivu.⁵⁰ Neví se však, proč v nich chybí fotodokumentace.

Fotografové byli získáváni buď přes úřady v místech působení likvidačních ústavů, nebo přes centrálu T4 v Berlíně. Druhou cestou se k této práci dostal i v úvodu studie zmíněný Franz Suchomel a jeho soupoutníci z Českého Krumlova a okolí. Díky jeho výpovědi a výpovědi jeho krajana Franze Wolfa (9. 4. 1907 – ?) ze 60. let 20. století⁵¹ víme, že byli oba zaměstnání ve fotooddělení berlínské centrály T4 na přímluvu fotografa Franze Wagnera z Vyšného u Českého Krumlova.

Němec Franz Wagner⁵² se ve 20. letech 20. století vyučil fotografem u českokrumlovského fotografa Josefa Wolfa. V jiném českokrumlovském fotoateliéru Josefa Seidela⁵³ zase o pár let později získal fotografické vzdělání Němec Franz Habada (24. 6. 1913 – ?) z Perneku u Horní Plané.⁵⁴

Franz Habada odešel v roce 1932 jako mladý nacistický funkcionář Německé nacionálně socialistické dělnické strany (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP) ze strachu před stíháním československými úřady za politickou činnost do Německa. Tady posléze vstoupil do NSDAP.⁵⁵ Do Německa odjel ve stejném roce i Franz Wagner. Předtím byl od roku 1931 členem DNSAP v Československu. V roce 1933 vstoupil v Německu do NSDAP.⁵⁶

Oba mladé muže spojovala nejen stejná politická a profesní orientace, ale jistě i užší krajanské, případně přátelské vazby. Od roku 1939 bydleli společně na Habadově berlínské adrese.⁵⁷ Oba také

pracovali v Berlíně jako fotografové⁵⁸ a oba byli za druhé světové války zaměstnání jako fotografové v T4. Franz Wagner se po uvolnění z Wehrmachtu na základě nařízení o nepostradatelnosti v zázemí (tzv. unabkömmlich)⁵⁹ stal v únoru 1940 vedoucím fotooddělení centrály pro „eutanazii“.⁶⁰ Franz Habada byl jeho zástupcem.

O přijetí nových zaměstnanců do T4 většinou rozhodovala stranická spolehlivost, známosti a příbuzenské vazby.⁶¹ Při nedostatku pramenných dokladů musíme předpokládat, že totéž hrálo roli i při přijetí Wagnera a Habady. Ze spisů NSDAP vyplývá, že byli aktivními nacisty.⁶² Podle některých svědectví byl Franz Wagner označován za osobního fotografa Karla Brandta.⁶³ Že oba museli požívat u vedení T4 v Berlíně důvěry, potvrzuje jejich pracovní zařazení na místě vedoucího a zástupce fotooddělení centrály T4, které zajišťovalo pořizování fotografií pacientů v likvidačních ústavech a rozmnožovalo řadu dalších

47 NARA II, RG 549, Records of HQ, USAREUR, War Crimes Branch, War Crimes Case Files („Cases not tried“), Box 490, Case 000-12-463 Hartheim, Exhibit 24 – Franz Wagner, Frieberg, Czechoslovakia on 14 July 1945, s. 7 a KEPPLINGER, Brigitte: Die Tötungsanstalt Hartheim 1940-1945. In: KEPPLINGER, Brigitte (ed.): *Tötungsanstalt Hartheim*, s. 60.

48 MUCHE, Agnes: *Gestemelt und fotografiert*, s. 98.

49 K tomu viz SANDNER, Peter: Die „Euthanasie“-Akten im Bundesarchiv. Zur Geschichte eines lange verschollenen Bestandes. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1999, Nr. 3, s. 396–397.

50 Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch), Archiv-Bestand R 179.

51 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, Dokumentensammlung Euthanasie Ste-Sz, výpověď F. Suchomela, 21. 9. 1962 Altötting, s. 6 a tamtéž, Dokumentensammlung Euthanasie W-Wo, výpověď F. Wolfa, 5. 9. 1963 Frankfurt am Main, s. 2.

52 Verfahren Lfd. Nr. 642. Tatkomplex: Massenvernichtungsverbrechen in Lagern, Kriegsverbrechen. Tatort: HS KL Sobibor. Tatzzeit: 4203-4311. Gerichtsentscheidungen: LG Hagen 20. 12. 1966. In: RÜTER, Christiaan F. – MILDT, Dirk W. – BRACHER, Karl D. – BAUER, Fritz (eds.): *Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945-1999*, B. XXV. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001, s. 153.

53 K historii obou fotoateliérů viz např. JORDAN, Ingeborg: *Photographie im Böhmerwald 1880-1940*. W. Ennsthaler, Steyr 1983. *Fotoateliér Seidel. Poodhalené tajemství*. Českokrumlovský rozvojový fond, Český Krumlov 2012 a NEUMANN, Jiří: *Fotografové staré Šumavy – část II*. Druhý nejznámější fotograf Šumavy. *Obnovená tradice*, 2001, roč. XII, č. 23, s. 27–29.

54 Landesarchiv Berlin (dále jen LA Berlin), Bestand C, 375-01-08, Nr. 10096, vlastnoručně sepsaný životopis F. Habady z roku 1947 pro účely denacifikačního řízení (dále jen životopis F. Habady).

55 BArch, BDC, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Habada Franz, 24. 6. 1913.

56 Tamtéž, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Wagner Franz, 18. 9 1909.

57 LA Berlin, Bestand C, signatura (dále jen sign.) 375-01-08, Nr. 10096, životopis F. Habady a BArch, BDC, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Wagner Franz, 18. 9 1909.

58 Tamtéž a BArch, BDC, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Habada Franz, 24. 6. 1913.

59 NARA II, RG 549, Records of HQ, USAREUR, War Crimes Branch, War Crimes Case Files („Cases not tried“), Box 490, Case 000-12-463 Hartheim, Exhibit 24 – Franz Wagner, Frieberg, Czechoslovakia on 14 July 1945, s. 1.

60 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď Franze Suchomela, 5. 2. 1963 München, s. 2.

61 K verbování zaměstnanců organizace T4 viz např. FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 349–392 a GREVE Michael: *Die organisierte Vernichtung...*, s. 25–32.

62 BArch, BDC, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Wagner Franz, 18. 9 1909 a tamtéž, NSDAP-Mitgliedskarteikarte Habada Franz, 24. 6. 1913.

63 KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, s. 601.

Zakladatel Fotoateliéru Wolf Josef Wolf (stojící první zprava) se syny a spolupracovníky, Franz Wolf stojící třetí zprava (?), 1930

Foto: Regionální muzeum v Českém Krumlově

důležitých úředních dokumentů.⁶⁴ Nepřekvapuje proto, že od listopadu 1940 do října 1941 byli ve fotooddělení T4 zaměstnání na přímluvu Franze Wagnera a snad i Franze Habady jako fotografové a fotolaboranti další čtyři jejich krajané z Českého Krumlova. Příběh dvou z nich, Franze Suchomela a Franze Wolfa, je již v zahraniční historické literatuře částečně popsán.⁶⁵

Osudy Thomase Steffla a Josefa Wolfa jsou však známy méně.

Jako první z nich nastoupil do centrály T4 Thomas Steffl, narozený 17. září 1909 v dnes již neexistující německé obci Rojov (Roiden) na Kaplicku. K pobytu v Berlíně se přihlásil 17. 11. 1940,⁶⁶ když byl předtím odvolán z Wehrmachtu.⁶⁷ Centrále T4 ho Franz Wagner doporučil nejspíše proto, že si

Steffl vzal v roce 1932 za ženu jeho sestru Aloisii.⁶⁸ Protekci naznačuje i to, že byl jako malíř pokojů zaměstnán ve fotooddělení.⁶⁹ Do roku 1943 jsou k jeho působení v T4 k dispozici jen sporé údaje. Jistě je doloženo, že v roce 1940 nebo 1941 působil jako „fotograf“ v likvidačním ústavu v Hartheimu.⁷⁰

Dne 5. 1. 1941 se přihlásil k pobytu v Berlíně fotograf Franz Wolf,⁷¹ u jehož otce se ve 20. letech 20. století vyučil Franz Wagner.⁷² Po studiu lesnické školy v Aši se v letech 1926–1929 i on vyučil v ateliéru svého otce a po vojenské službě v československé armádě od října 1929 do března 1931 pracoval až do odvedení do Wehrmachtu v rodinném fotoateliéru v Českém Krumlově. Od 18. listopadu 1934 byl členem Sudetoněmecké strany (Sudetendeutsche Partei – SdP) v Českém Krumlově a obrazovým propagandistou její okresní organizace.⁷³ Byl také členem Svazu Němců v Čechách (Bund der Deutschen in Böhmen) a Německého kulturního svazu (Deutscher Kulturverband). Na konci ledna 1939 vstoupil do NSDAP.⁷⁴ Po vojenském nasazení v Polsku a ve Francii v letech 1939–1940 byl odvolán z armády a začátkem roku 1941 nastoupil do centrály T4 v Berlíně.⁷⁵ Pro ni fotografoval oběti „eutanazie“ v likvidačním ústavu v Hadamaru. Od konce roku

64 Tamtéž, s. 121.

65 FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genocid*, s. 384–385 a DE MILDT, Dick: *In the Name of the People. Perpetrators of Genocide in the Reflection of their Post-War Prosecution in West Germany. The „Euthanasia“ and „Aktion Reinhard“ Trial Cases*. Martinus Niehoff Publishers, The Hague – London – Boston 1996, s. 215–216, 224–225, 266, 269, 283–284, 324, 378, 395 a 399.

66 *Státní okresní archiv* (dále jen SOKA) *Český Krumlov*, Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka zemřelých, T. Steffl, 17. 9. 1909.

67 *Katastrální úřad pro Jihočeský kraj*, Katastrální pracoviště Český Krumlov, kupní smlouva mezi R. Moschkorzovou, J. Loukotkou a manželkou T. Steffla A. Stefflovou k domu č. 28, stavební parcele č. 246 a zahradní parcele č. 342 v Českém Krumlově, Český Krumlov 3. 9. 1940, s. 1.

68 *SOKA Český Krumlov*, f. Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka zemřelých, T. Steffl, 17. 9. 1909.

69 Tamtéž.

70 Americké poválečné vyšetřování ho eviduje v seznamu zaměstnanců v Hartheimu nepřesně jako Mr. Steffens, Krumau, Czechoslovakia, Photographer. NARA II, RG 549, Records of HQ, USAREUR, War Crimes Branch, War Crimes Case Files („Cases not tried“), Box 490, Case 000–12–463 Hartheim, report of Investigating of War Crime, 17. 7. 1945, s. 9.

71 *SOKA Český Krumlov*, f. Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka obyvatel mužského pohlaví dle roku narození, F. Wolf, 26. 4. 1907.

72 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1732, výpověď F. Wolfa, Frankfurt am Main 5. 9. 1963, s. 2.

73 *Národní archiv* (dále jen NA), f. Úřad říšského protektora – Státní tajemník u říšského protektora, karton (dále jen k.) 172, sign. 109–12–329, Seznam spolupracovníků SdP, 1938, Kreis IX. Franz Wolf, Böhm-Krummau (Český Krumlov), Parkgraben (Parkán).

74 BArch, NS 1, Reichsschatzmeister der NSDAP, Personal Fragebogen zum Antragschein auf Aufnahme in die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Nr. 6473917, Franz Wolf (9. 4. 1907), fotograf, Krummau, Parkgraben Nr. 112.

75 *Verfahren Lfd. Nr. 642*, s. 152–153.

1941 působil opět v centrále T4 a od pozdního léta 1942 do března 1943 pořizoval fotografickou dokumentaci duševně postižených pacientů na psychiatrické klinice v Heidelbergu.⁷⁶

Po Franzi Wolfovi se 5. března 1941 k pobytu v Berlíně přihlásil pánský a dámský krejčí z Českého Krumlova Franz Suchomel.⁷⁷ Po absolvování měšťanské školy v Českém Krumlově se vyučil krejčím u svého otce. Po vojenské službě v československé armádě od podzimu 1927 do jara 1929 pracoval až do odvedení do Wehrmachtu v březnu 1940 v rodinné krejčovské dílně.⁷⁸ Od 1. června 1933 byl členem DNSAP a po jejím zákazu od 2. října 1933 členem SdP v Českém Krumlově.⁷⁹ Kromě toho byl i aktivním členem Německého tělocvičného spolku (Deutscher Turnverein) tamtéž.⁸⁰ Podle svědectví německého zběha z Wehrmachtu Antonína Prokopa z Českého Krumlova patřil ve druhé polovině 30. let 20. století k předním místním nacistům.⁸¹ V listopadu 1940 byl uvolněn z armády kvůli vedení rodinné firmy, ale již na začátku března 1941 se hlásil v centrále T4 v Berlíně, kde přes své původní povolání pracoval

jako fotolaborant. Ve stejné funkci působil v první polovině roku 1942 i v likvidačním ústavu v Hadamaru a poté opět v centrále T4.⁸²

Jako poslední se v centrále T4 v Berlíně objevil starší bratr Franze Wolfa Josef (26. 4. 1900 – 14. 10. 1943). I on se vyučil fotografem v rodinné firmě a od druhé poloviny 30. let 20. století až do odvelení do Wehrmachtu se podílel na jejím vedení. Po vyreklamování z armády v roce 1941 pobýval od 29. října 1941 v Berlíně.⁸³ Podle poválečného svědectví Franze Suchomela pracoval jako fotograf v komisích mapujících jednotlivé psychiatrické ústavy.⁸⁴

I když se velmi obtížně rekonstruuje působení všech šesti českých Němců v organizaci T4, neboť personální spisy jejich zaměstnanců se nedochovaly, z torzovitých podkladů jednoznačně vyplývá, že o jejich přijetí do této organizace se přičinily osobní známosti a stranická spolehlivost. Významnou roli v jejich rozhodnutí přijmout tuto práci hrály i výhody s ní spojené. Nemuseli jako jiní na frontu a byli i velmi dobře finančně zajištěni, jak dokládá plat spalovače mrtvol z Hartheimu Vinzenze Nohela, který před nástupem

do T4 vydělával jako vyučený strojní zámečnick přibližně 100 říšských marek za měsíc, zatímco v Hartheimu se všemi příplatky 290 marek měsíčně.⁸⁵ K tomu dostával ještě čtvrt litru tvrdého alkoholu na den, neboť jeho práce spalovače mrtvol byla „namáhavá“ a „deprimující“.⁸⁶ K rekreaci pak mohl využívat výletní dům T4 ve Weissenbachu u jezera Attersee v Rakousku.⁸⁷

Pro Franze a Josefa Wolfovy, Thomasse Steffla a Franze Suchomela, kteří byli shodně otci tří dětí,⁸⁸ byla práce pro T4 jistě vítaným zdrojem příjmů, stejně jako pro otce čtyř dětí Vinzenze Nohela. I když Franz Suchomel vypověděl, že při přijetí v Berlíně mu bylo pouze sděleno, že se jedná o tajnou říšskou záležitost, a o skutečné činnosti T4 se dozvídal postupně, pravdou je nejspíš pravý opak.⁸⁹ To potvrzuje slib mlčenlivosti podepsaný Suchomelem i Franzem Wolfem při nástupu do T4,⁹⁰ který je zavazoval pomlčet o všem, co se týkalo „eutanazie“.⁹¹ Také asi není pravda, jak tvrdil Franz Suchomel,⁹² že při přijímání do T4 vyhrožovali novým pracovníkům koncentračním táborem nebo trestem smrti v případě porušení mlčenlivosti.

76 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1732, výpověď F. Wolfa, Frankfurt am Main 5. 9. 1963, s. 2–3.

77 SOKA Český Krumlov, f. Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka obyvatel mužského pohlaví dle roku narození, F. Suchomel, 3. 12. 1907.

78 Verfahren Lfd. Nr. 596. Massenvernichtungsverbrechen in Lagern. KZ Treblinka. Juni 1942–November 1943. LG Düsseldorf vom 3. 9. 1965. In: *Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1966*. Amsterdam University Press, Amsterdam 1981, s. 137–138.

79 BArch, NS 1, Reichsschatzmeister der NSDAP, Personal Fragebogen zum Antragschein auf Aufnahme in die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Nr. 6473833, Franz Suchomel (3. 12. 1907), Schneidiergehilfe (krejčovský pomocník), Krummau, Parkgraben Nr. 112.

80 *Unsere Heimat. Die Stadt Krummau an der Moldau im Böhmerwald*. Hoam, Waldkirchen 1992, s. 418.

81 NA, f. Ministerstvo vnitra Londýn, k. 320, sign. 2–90/9854/1, výpověď A. Prokopa 19. 4. 1944.

82 Verfahren Lfd. Nr. 596, s. 138 a HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď F. Suchomela, München 24. 10. 1960, s. 2–4.

83 SOKA Český Krumlov, f. Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka zemřelých, Josef Wolf, 26. 4. 1900.

84 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď F. Suchomela, Altötting 21. 9. 1962, s. 4.

85 FRIEDLANDER, Henry: The T4 Killers: Berlin, Lublin, San Sabba. In: GRABITZ, Helge – BÄSTLEIN, Klaus – TUCHEL, Johannes (eds.): *Die Normalität des Verbrechens. Bilanz und Perspektiven der Forschung zu den nationalsozialistischen Gewaltverbrechen*. Edition Hentrich, Berlin 1994, s. 233.

86 FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 375.

87 Viz T4 Erholungsheim – http://www.deathcamps.org/euthanasia/t4resthome_d.html (citováno k 13. 3. 2013).

88 SOKA Český Krumlov, f. Městský policejní úřad 1882–1936, kartotéka zemřelých, J. Wolf a T. Steffl; Verfahren Lfd. Nr. 596, s. 138 a Verfahren Lfd. Nr. 642, s. 153.

89 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď F. Suchomela, München 24. 10. 1960, s. 3

90 Tamtéž, s. 2–3 a tamtéž, Archivnummer 1723, výpověď F. Wolfa, Frankfurt am Main 5. 9. 1963, s. 2.

91 BArch, R 178 (Euthanasie – EVZ I/Akte 1–11), k. Nr. 25, Akte 1, výpověď D. Allersee, Frankfurt am Main 3. 5. 1949, s. 179.

92 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď F. Suchomela, München 24. 10. 1960, s. 2.

Ani z poválečného vyšetřování nejsou známy případy, že by byl někdo jen kvůli odmítnutí práce pro T4 popraven, zavržen nebo jinak trestně stíhán. Známo je jen přeložení na frontu nebo propuštění či přeložení na vlastní žádost.⁹³ Většina zaměstnanců naopak přidělené úkoly přijala a bez odporu je vykonávala.

Nepřekvapuje, že v likvidačních ústavěch, kde se zaměstnanci každý den věnovali „zpracování“ těl zavražděných pacientů, začala postupně převládat atmosféra nevázanosti, s tím, že vše je dovoleno. Zprávy z ústavů hovořily o alkoholových orgiích, sexuálních aférách, rvačkách, šikaně i krádežích osobních věcí obětí „eutanazie“.⁹⁴ V této atmosféře si především mužský personál ústavů osvojil vlastnosti, které se hodily vedení organizace T4 pro její nové úkoly po srpnu 1941.

To tehdy stálo před problémem, jak udržet vycvičený vraždící personál a zachovat vražednou technologii likvidačních ústavů, aby mohly být k dispozici při případném pozdějším obnovení „eutanazie“. Jen částečně „využití“ poskytla akce „14f13“. Na-

opak větší příležitost nabízel plán na vyhlazení evropských Židů rodící se v průběhu roku 1941. Ten začal získávat konkrétnější podobu, když Hermann Göring pověřil Reinharda Heydricha *celkovým řešením židovské otázky ve sféře německého vlivu v Evropě*.⁹⁵ Organizačně byl završen známou konferencí ve Wannsee dne 20. ledna 1942.⁹⁶

Dne 15. srpna 1941 přihlížel Heinrich Himmler v Minsku masové popravě Židů a udělalo se mu z toho špatně.⁹⁷ Po tomto zážitku měl požadovat používání „humánnějších“ prostředků k vraždění.⁹⁸ V září 1941 bylo vyzkoušeno v Minsku a v Mogilevu zabíjení pacientů plynem, střelbou a výbušninami.⁹⁹ Ve stejné době začaly být na rozkaz Reinharda Heydricha vyvíjeny k „úlevě“ vraždících jednotek nové plynovací vozy používající k zabíjení výfukové plyny z motoru, které měly nahradit „drahé“ a obtížné přepravitelné ocelové láhve s oxidem uhelnatým.¹⁰⁰ Poprvé byly použity 8. prosince 1941 ve vyhlazovacím táboře v Chełmnu.¹⁰¹

Paralelně s těmito přípravami se snažil Viktor Brack¹⁰² z KdF o zacho-

vání organizace T4. Jednou z možností bylo poskytnutí jejího personálu i s vraždící technologií pro likvidaci Židů. Podle jeho svědectví v norimberském procesu obdržel ústní rozkaz zastavit „eutanazii“ a uvolněný personál T4 poslat do dohody s Himmlerem vůdci SS a policie v Lublinu Odilo Globocnikovi.¹⁰³ Ve druhé polovině října 1941 zde již vybírali Globocnikovi¹⁰⁴ podřízení vhodné místo pro vybudování vyhlazovacího tábora v Bełżecu.¹⁰⁵ Ve stejné době věděly německé úřady v okupovaném Polsku a na východě, že k odstranění „práce neschopných“ Židů jsou k dispozici Brackova plynovací zařízení.¹⁰⁶ O měsíc později proběhlo v ústavu v Sonnensteinu za Brackovy účasti setkání lékařů a zástupců technického personálu všech likvidačních ústavů T4 ohledně vyhlazování Židů v okupovaném Polsku.¹⁰⁷ Od této chvíle již byly v plném provozu přípravy akce „Reinhard“,¹⁰⁸ která měla od března 1942 do října 1943 na svědomí smrt nejméně 1 750 000 obětí ve vyhlazovacích táborech v Bełżecu, Sobibóru a Treblinkě.¹⁰⁹

93 FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 378–379.

94 Tamtéž, s. 380.

95 ALY, Götz: „Konečné řešení“. *Přesun národů a vyhlazení evropských židů*. Argo, Praha 2006, s. 177.

96 Viz např. ROSEMAN, Mark: *Setkání ve vile u jezera. Konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*. Dokořán, Praha 2003.

97 ARAD, Jicchak: *Bełzec. Sobibor. Treblinka. Vyhlazovací tábory akce Reinhard*. BBart, Praha 2006, s. 16.

98 KLEE, Ernst: „Euthanasie“ im Dritten Reich, s. 310.

99 Tamtéž, s. 311.

100 Tamtéž.

101 Tamtéž, s. 310–314.

102 Viktor Brack (9. 11. 1904 – 2. 6. 1948), od r. 1923 člen SA, 1929 NSDAP a SS, 1934 úředník Hitlerovy stranické kanceláře, 1939–1945 spoluzodpovědný za program „eutanazie“ a vyhlazování Židů v Polsku, 1947 odsouzen k smrti v norimberském lékařském procesu, 1948 popraven.

103 RETLINGER, Gerald: *Die Endlösung. Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939–1945*. Colloquium Verlag, Berlin 1956, s. 151.

104 Odilo Globocnik (21. 4. 1904 – 31. 5. 1945), 1931 člen NSDAP, 1934 příslušník SS, 1933 zastupující vedoucí župy NSDAP ve Vídni, 1936 štábní vedoucí rakouského zemského vedení NSDAP, 1938 župní vedoucí NSDAP ve Vídni, 1939 vůdce SS a policie v Lublinu, 1941 pověřen H. Himmlerem „konečným řešením židovské otázky“ v Polsku, 1941–1943 jako šéf akce „Reinhard“ odpovědný za vyhlazovací tábory Bełzec, Sobibór a Treblinka, 1943 vyšší vůdce SS a policie v operační zóně Adriatisches Küstenland v severní Itálii, 1945 sebevražda v anglickém zajetí.

105 ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 214.

106 KLEE, Ernst: „Euthanasie“ im Dritten Reich, s. 314–315.

107 SCHILTER, Thomas: *Unmenschliches Ermessen. Die nationalsozialistische „Euthanasie“-Tötungsanstalt Pirna-Sonnenstein 1940/41*. Kiepenheuer, Leipzig 1999, s. 166–167.

108 Podle německých historiků Petera Witteho a Stephena Tyase skutečně nesl program likvidace polského židovstva v okupovaném Polsku v letech 1943–1943 název podle Reinharda Hendrycha, a ne podle státního sekretáře Říšského ministerstva financí Fritze Reinhardta. Viz WITTE, Peter – TYAS, Stephen: A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942. *Holocaust and Genocide Studies*, 2001, Nr. 3, s. 468–486.

Franz Wagner v likvidačním ústavu v Hartheimu, Franz Suchomel a Viktor Brack

Foto: NARA, archiv autora, BArch

Pro výstavbu a provoz táborů a další aktivity spojené s vyhlazováním bylo v Lublinu shromážděno pod Globocnikovým velením několik set příslušníků SS a policie a 92 příslušníků personálu T4.¹¹⁰ Výstavbu a provoz táborů převzali „specialisté“ z T4, kteří byli i nadále zaměstnanci berlínské centrály. Většina z nich byla členy SS, často s důstojnickými hodnostmi. Těm, kteří nebyli příslušníky SS, byla přidělena nejméně hodnost svobodníka a dostali šedivé uniformy SS, ale bez run SS na výložkách.¹¹¹ V táborech většinou zastávali funkce velitelů, zastupujících velitelů, velitelů jednotlivých částí táborů, dohlíželi na provoz plynových komor, vedení židovských pracovních komand a strážních komand.¹¹² Společně s německými dozorcí, jejichž počet byl relativně nízký (35 až 40 osob v Treblince, asi

30 v Bežecu a přibližně 25 v Sobibóru),¹¹³ sloužilo v každém táboře 120 ukrajinských, lotyšských a litevských strážných a pracovní komanda několika set Židů. Část z nich měla za úkol pohřbívat ve vyhlazovací části tábora těla zavražděných a čistit plynové komory. Ostatní pracovali v jiných částech tábora. Všichni byli jako „nepohodlní“ svědci většinou po několika týdnech zavražděni a nahrazeni nově příchozími.¹¹⁴

Vyhlazovací tábor v Bežecu se stal cílovým místem transportů Židů z krakovského a lvovského distriktu, do Sobibóru mířily transporty z lublinského distriktu a do Treblinky transporty z Varšavy, Radomi a Białystoku. Obyvatelé židovských ghet a obcí byli až na výjimky transportováni v uzavřených nákladních železničních vagonech.

Řada deportovaných zemřela již cestou. Ostatní byli, až na ty, které po příjezdu vybral táborový personál na práci v táboře, zabiti v plynových komorách. Ty, kteří nemohli dojet do plynových komor, zastřelili v tzv. lazaretu, jámě označené jako nemocnice. Stejně jako při „eutanazii“ bylo i jim při příjezdu řečeno, že se před další cestou půjdou osprchovat. Ve skutečnosti byli otráveni výfukovými plyny spalovacích motorů poté, co odevzdali oblečení a osobní věci včetně cenností a ženám byly ostříhány vlasy.¹¹⁵ Vyhlazování probíhalo stejně jako v centralizované fázi „eutanazie“, tedy až na použití výfukových plynů ze spalovacích motorů místo „drahého“ kyslíčnicku uhelnatého z ocelových lahví.

Protože tábory akce „Reinhard“ byly určeny pouze k vyvraždění Židů

109 K akci „Reinhard“ blíže MUSIAL, Bogdan (ed.): „Aktion Reinhardt“. *Der Völkermord an den Juden im Generalgouvernement 1941–1944*. Fibre Verlag, Osnabrück 2004.

110 HEBERER, Patricia: Die Kontinuität der Tötungsoperationen T4-Täter und die „Aktion Reinhardt“. In: MUSIAL, Bogdan (ed.): „Aktion Reinhardt“, s. 294.

111 KLEE, Ernst: „Euthanasie“ im Dritten Reich, s. 323.

112 BÖHM, Boris: Die „Aktion T4“, die „Euthanasie“-Anstalt Sonnenstein und die Überleitung der Krankenmorde in den Holocaust. In: BÖHM, Boris (ed.): *Sonnenstein. Von den Krankenmorden auf dem Sonnenstein zur „Endlösung der Judenfrage“ im Osten*, Heft 3. Kuratorium Gedenkstätte Sonnenstein e. V., Pirna 2001, s. 22.

113 HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Bd. 2. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1990, s. 958–963.

114 BÖHM, Boris: *Die „Aktion T4“*, s. 22.

115 Ženské vlasy byly považovány za kvalitnější než mužské. Vlasy ostříhané ženám byly používány pro průmyslové účely.

v okupovaném Polsku, lze souhlasit s Gittou Sereny, že všichni zde nasazený personál byl pečlivě vybírán.¹¹⁶ Hlavním kritériem výběru z více než 400 mužů T4 byla nejméně několikaměsíční každodenní praxe z vraždění v likvidačních ústavech. To potvrzují i osudy skupiny fotografů T4 z Českého Krumlova po zastavení centralizované „eutanazie“ v srpnu 1941.

Franz Wagner působil po Hartheimu (květen – červenec/srpen?) od srpna 1940 až do srpna 1943 ve funkci vedoucího fotooddělení T4. Odtud se v srpnu 1943 vrátil zpět do Hartheimu, kam přesídlila T4 z Berlína ohroženého bombardováním. Zde pracoval jako fotograf až do konce války. V Berlíně a v Hartheimu byl zřejmě pro centrálu T4 důležitější než v Polsku. O jeho osudech po skončení války víme jen to, že ho kvůli působení v Hartheimu a roli v T4 vyslechli 14. července 1945 američtí vojenští zpravodajci ve Frymburku na Šumavě.¹¹⁷ Podle zjištění soudních orgánů bývalé Spolkové republiky Německo ze září 1969 žil po válce v Miesburgu u Hannoveru¹¹⁸ a poté se údajně vystěhoval do Kanady.¹¹⁹

Franz Habada působil od roku 1940 do roku 1942 pravděpodobně pouze v centrále T4 v Berlíně. Jako fotograf se mimo jiné zúčastnil různých in-

spekčních cest do psychiatrických ústavů v Německu.¹²⁰ V roce 1942 byl jako fotograf členem plánovací komise pro „eutanazii“ v Protektorátu Čechy a Morava.¹²¹ Ve stejném roce narukoval do Wehrmachtu. V listopadu 1943 přišel po výbuchu granátu o levou ruku, na konci dubna 1944 byl z armády propuštěn a jeden semestr studoval užitou grafiku. Na konci války pobýval u sestry v Českém Krumlově¹²² a v létě 1945 se vrátil do Berlína.¹²³ Ani jeho další poválečné osudy zatím nejsou známy.

Nástupu do vyhlazovacích táborů akce „Reinhard“ v okupovaném Polsku se naopak nevyhnuli zbylí členové skupiny českokrumlovských fotografů T4. Zkušenosti Franze Suchomela z likvidačního ústavu v Hadamaru mohly být důvodem jeho přeložení do vyhlazovacího tábora v Treblince v červenci 1942. Zbylá trojice ve složení Franz a Josef Wolfovi a Thomas Steffl přišla někdy ve druhé polovině března nebo na začátku dubna 1943 do Sobibóru. Dokládá to odhlášení Franze Wolfa z pobytu Heidelbergu 1. dubna 1943¹²⁴ a úřední záznam T4 z 11. března 1943 o tom, že měl být dán k dispozici Wehrmachtu.¹²⁵ Josef Wolf jako jediný z této trojice nemusel mít díky svému pozdějšímu nástupu do T4 v říjnu 1941 přímou zkušenost s fotografováním obětí „eutanazie“ a do

Sobibóru se mohl dostat kvůli svému bratrovi.

Josef Wolf a Thomas Steffl zahynuli při povstání sobibórských vězňů 14. října 1943.¹²⁶ O jejich působení v Sobibóru je známo to, že nebyli nasazeni ve vyhlazovací části tábora a dohlíželi na pracovní komanda vězňů a třídění oblečení a osobních věcí židovských obětí. Měli ale také dozor při střihání žen před jejich odvedením do plynových komor. Navíc kvůli malému počtu německých dozorců v Sobibóru často asistovali při příjezdu transportů a jejich selekcích a odváděli oběti i do plynových komor a tzv. lazaretu. Vzhledem k brutálním poměrům panujícím ve všech vyhlazovacích táborech akce „Reinhard“¹²⁷ je vyloučeno, že by se Josef Wolf a Thomas Steffl nepodíleli na vraždění. Pro toto tvrzení hovoří i fakt, že Franz Wolf a Franz Suchomel, kteří přežili válku, byli v 60. letech 20. století postaveni před soud za zločiny spáchané v Treblince a Sobibóru. Díky tomu víme o jejich činnosti v táborech více.

Franz Wolf měl s bratrem Josefem v sobibórsském táboře za úkol shromažďovat oblečení odebrané obětem a hlídat židovské vězně, kteří je třídili. Dohlížel také na činnost tzv. lesního komanda, jež v doprovodu strážných chodilo do lesa pro dřevo. Vyšetřování Franze Wolfa odsouzeného 20. prosin-

116 SERENY, Gitta: *Am Abgrund*, s. 268.

117 NARA II, RG 549, Records of HQ, USAREUR, War Crimes Branch, War Crimes Case Files („Cases not tried“), Box 490, Case 000-12-463 Hartheim, Exhibit 24 – Franz Wagner. Frieberg, Czechoslovakia on 14 July 1945.

118 BArch, R 178, k. Nr. 25, EVZI/25, Akte 1, Personal der Zentrale „T 4“ und der „Kanzlei des Führers der NSDAP“, září 1969, fol. 51.

119 KLEE, Ernst: *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, s. 601.

120 Např. viz NARA, RG 549, Records of U. S. Army Europe, Judge Advocate Division, War Crimes Branch, Records Relating to Medical Experiments, Box Nr. 3, závěrečná zpráva o ústavu v Lippe, 30.–31. 7. 1942, Franz Habada členem inspekční komise centrály „T4“ jako fotograf.

121 BEZENHÖFER, Udo – OELSCHLÄGER, Thomas – SCHULZE, Dietmar – ŠIMŮNEK, Michal: *„Kinder- und Jugendlicheneuthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren*. GWAB-Verlag, Wetzlar 2006, s. 42.

122 LA Berlin, Bestand C, 375-01-08, Nr. 10096, vlastnoručně sepsaný životopis F. Habady z roku 1947 pro účely denacifikačního řízení.

123 SOKA Český Krumlov, f. Okresní národní výbor Český Krumlov 1945-1990, Policejní přihláška F. Habada – 24. 6. 1913 Česká Budějovice, Český Krumlov 27. 6. 1945.

124 Podle sdělení městského archivu v Heidelbergu z roku 2006 se F. Wolf odhlásil 1. dubna 1943 ze Schillerstrasse 19 v Heidelbergu a jako novou adresu uvedl Parkgraben 12 v Českém Krumlově.

125 BArch, Heidelberger Dokumente, Film Nr. 41149, Berlin 11. 3. 1943, Aktennotiz. Betr.: Wiesloch/Heidelberg, s. 3.

126 BLATT, Thomas „Toivi“: *Sobibór – der vergessene Aufstand*. UNRAST-Verlag, Hamburg – Münster 2004, s. 111 a 124.

127 K tomu bližší např. RÜCKERL, Adalbert (ed.): *Nationalsozialistische Vernichtungslager im Spiegel deutscher Strafprozesse. Belzec, Sobibor, Treblinka, Chelmno*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979.

ce 1966 zemským soudem v Hagenu za podíl na zavraždění neznámého počtu osob, nejméně však 39 000,¹²⁸ k osmi letům, tedy k druhému nejvyššímu trestu odnětí svobody v sobibórsském procesu, přineslo svědectví o jeho počínání v táboře. To se nijak nelišilo od cynického a brutálního chování ostatních německých dozorců a jeho kolegů z T4. V táboře byl znám svou servilností vůči nadřízeným a krutostí vůči vězňům, které trestal bičem. Ti se ho obávali i proto, že je udával svým nadřízeným. Nejspíše se podílel i na střelení členů židovského lesního komanda, na jejichž práci dohlížel.¹²⁹ Ženské oběti vodil do plynových komor se slovy: *Rychle, rychle, mé dámy, práce dělá život sladkým.*¹³⁰

Franz Suchomel, odsouzený 3. září 1965 zemským soudem v Düsseldorfu za napomáhání ke společné vraždě nejméně 300 000 osob¹³¹ na šest let odnětí svobody, byl údajně mezi vězni v Treblince znám jako mírnější dozorce. Ani jeho působení v táboře však nebylo prosto cynismu a brutálních zločinů. Jako nadřízený tzv. Goldjuden („zlatých Židů“) dohlížel na shromažďování a třídění cenností nalezených u treblinských obětí. I on musel při malém počtu německých dozorců asistovat při příjezdu transportů a stejně jako ostatní dozorcí přitom používal bič a střílel do vězňů. Židovské ženy vyprovázel do plynových komor pobídkou: *Ženušky, rychle, rychle, rychle, voda bude studená.*¹³² Když nepomáhal při „příjmu“ transportů a neviděli ho jiní němečtí dozorcí, údajně se k vězňům choval slušněji. Ti ho proto ozna-

Personál Einsatz R v Terstu. První zleva Erwin Lambert (1909–1976), stavitel plynových komor v Hartheimu, Pirně-Sonnensteinu, Bernburgu, Hadamaru, Treblince a Sobibóru a krematoria v San Sabbě.
Foto: StA München

čovali za „dobrého Němce“ (der gute Deutsche).¹³³

V táboře, kde byly usmrceny i stovky a tisíce židovských obětí za den a kde byly páčány všemožné zločiny včetně vražd, krádeží, bití, mučení a znásilňování, nebylo toto označení tak překvapivé. V prostředí, kde vše funguje opačně než v normální společnosti a kde není základní normou lidskost, ale nelidskost, je jakýkoliv, byť sebemenší projev normálního lidského chování chápán jako dobro. Lapidárně vystihl poměry panující ve vyhlazovacích táborech Werner Dubois, který v roce 1967 řekl, že

v Sobibóru měli všichni z T4 tyto věci za normální.¹³⁴

Po likvidaci táborů akce „Reinhard“ byl jejich personál v čele s Odilo Globocnikem a inspektorem vyhlazovacích táborů Christianem Wirthem¹³⁵ na podzim 1943 přesunut do severní Itálie. Franz Suchomel a Franz Wolf společně s ukrajinskými dozorcí a devadesáti dalšími veterány „eutanazie“ a akce „Reinhard“¹³⁶ posílili na podzim 1943 německou přítomnost v Operační zóně Jadranské pobřeží (Operationszone Adriatisches Küstenland). Tu německé úřady vytvořily 10. září 1943 v oblasti zahrnující Terst a Istrijský

128 *Verfahren Lfd. Nr. 642*, s. 59.

129 Tamtéž, s. 151–163.

130 SCHELVIS, Julius: *Vernichtungslager Sobibór*. Metropol, Berlin 1998, s. 315.

131 *Verfahren Lfd. Nr. 596*, s. 20.

132 Tamtéž, s. 140.

133 Tamtéž, s. 141.

134 Citováno podle BÖHM, Boris: *Die „Aktion T4“*, s. 23.

135 Christian Wirth (24. 11. 1885 – 26. 5. 1944), od roku 1923 člen NSDAP, 1933 příslušník SA, komisař kriminální policie ve Stuttgartu, 1939 příslušník SS, vedoucí různých likvidačních ústavů T4, 1941 velitel vyhlazovacího tábora v Bežeczu, od 1942 inspektor táborů akce „Reinhard“, 1944 zastřelen jugoslávskými partyzány, pro svoji brutalitu přezdíván „Zuřivý Christian“.

136 FRIEDMAN, Tuwiah (ed.): *Sobibór. Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*. Eine dokumentarische Sammlung. Institute of Documentation in Israel for the Investigation of Nazi War Crimes, Haifa 1998, s. 7.

poloostrov poté, co německá armáda vstoupila na území Itálie v reakci na uzavření příměří Itálie se Spojenci v létě 1943.¹³⁷ Jejím centrem se stal Terst a ten byl i hlavním sídlem vražedné mise veteránů z T4 a akce „Reinhard“, nesoucí označení Zvláštní oddělení nasazení R (Sonderabteilung Einsatz R). Jejich úkolem byla policejní kontrola této oblasti, boj s odbojáři a partyzány, pronásledování politických odpůrců třetí říše, transporty Židů do Osvětimi a evidence a zabavování židovského majetku. Pod dohledem vyššího vůdce SS a policie v Terstu Odilo Globocnika a přímým velením Christiana Wirtha a po jeho smrti Dietricha Allerse vybudovali v říjnu 1943 na okraji Terstu, v části zvané San Sabba, v bývalé továrně (mlýnu na rýži) policejní vazební věznici, kde se usadila jednotka R1. Další dvě jednotky sídlily pod označením R2 ve Fiume (Rijeka) a R3 v Udine.

Od začátku února 1944 byli v San Sabbě drženi vězni z Terstu a přilehlých oblastí severní Itálie, Slovinska a Chorvatska. Tato věznice se proslavila nesmírnou brutalitou německého personálu. Sloužila také jako shromažďovací a průchozí tábor pro transporty Židů do Osvětimi a Ravensbrücku a jako kasárna německých SS (Einsatz R) a pomocných ukrajinských a italských jednotek. Vedle poprav mučením a strílením zde byl k zabi-

jení používán i plynovací vůz. Dne 4. dubna 1944 zde bylo otestováno krematorium s denní kapacitou 8 až 12 těl. Vybudoval ho stavitel plynových komor v ústavech T4 a v táborech Treblinka a Sobibór Erwin Lambert.¹³⁸ V provozu zůstalo do konce dubna 1945. San Sabbou prošlo asi 15 000 osob, z toho 800 až 900 Židů. Počet umučených, popravených a zplynovaných obětí v této věznici je odhadován na tři až čtyři tisíce. Dvakrát týdně se v noci a brzy ráno konaly hromadné exekuce 40 až 100 osob. Křik obětí překrývala hlasitá hudba. Popravy jednotlivců probíhaly každý den. Popel obětí spálených v krematoriu, které obsluhoval ukrajinský personál, se vhadzoval do moře.¹³⁹

Zbylé dvě jednotky R2 a R3 působily se stejnými úkoly ve Fiumě a v Udine. Při organizaci transportů do Osvětimi z nich vybírali duševně a tělesně postižené a zabíjeli je přímo v San Sabbě. Kromě toho vyhledávali postižené i mimo Terst, jak potvrzuje například deportace dvaceti duševně postižených z Benátek do San Sabby 11. října 1944.¹⁴⁰

Franz Suchomel byl nasazen jako příslušník jednotky R3 v Udine a v Turíně.¹⁴¹ Na konci války se po útěku z Terstu ocitl nejprve v americkém zajetí v Bad Gasteinu, poté ve Flossenbürgu a nakonec ve Waidenu. Odtud byl v létě 1945 propuštěn a po shledání s rodinou, odsunutou v roce 1946

z Českého Krumlova, žil až do svého zatčení v roce 1963 v bavorském Altöttingu.¹⁴² Franz Wolf po příjezdu do Terstu sloužil s jednotkou R 2 ve Fiume a na přelomu let 1944/1945 byl převezen do San Sabby. Ke svému působení v severní Itálii vypověděl, že úkolem jejich jednotky byla evidence a zabavování židovského majetku, zatýkání Židů a další podobná činnost. Potvrdil rovněž věznění Židů a partyzánů. Vyhlašovaci zařízení v San Sabbě prý ale viděl jen zvenčí a během jeho pobytu zde (nejpozději od začátku roku 1945) údajně nebylo v provozu.¹⁴³ Na konci války byl po ústupu z Terstu do Rakouska zajat Američany a vězněn jako válečný zajatec v Bad Aiblingu a ve Waidenu. Po propuštění v srpnu 1945 údajně pracoval do roku 1946 jako fotograf pro americké okupační jednotky. Poté, co se setkal s rodinou odsunutou do Bavorska v roce 1946, žil s ní až do svého zatčení v roce 1964 v Horním Bavorsku a později v Eppelheimu u Heidelbergu.¹⁴⁴

Oba vypovídali o svém působení v severní Itálii¹⁴⁵ před vyšetřujícími orgány velmi střídmě a Franz Wolf přímo popřel, že by věděl o zločinech páchaných v San Sabbě. Stejně jako v případě Sobibóru a Treblinky ale nejspíše lhali. I zde byly zločiny páchané jednotkami, u nichž sloužily, rozsáhlé a intenzivní a je málo pravděpodobné, že by se na nich nepodíleli.

137 Blíže viz např. WEDEKIND, Michael: *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945. Die Operationszonen „Alpenvorland“ und „Adriatisches Küstenland“* Olenbourg, München 2003.

138 Erwin Lambert (7. 12. 1909 – 15. 10. 1976), od roku 1933 člen NSDAP, od roku 1940 zaměstnanec T4, stavitel plynových komor v Hartheimu, Pirně-Sonnensteinu, Bernburgu, Hadamaru, Treblince a Sobibóru, 1944 stavitel krematoria v San Sabbě, od roku 1949 majitel obchodu ve Stuttgartu, 1965 odsouzen v treblinském procesu na 4 roky vězení za napomáhání společné vraždě nejméně 300 000 osob a 1966 v sobibóřském procesu na 3 roky za vraždu nejméně 57 000 osob.

139 K historii San Sabby a Einsatz R v severní Itálii blíže např. FÖLKEL, Ferruccio: *La Riviera di San Sabba*. RCS Libri, Milano 2000; FRIEDLANDER, Henry: *The T4 Killers*; KOSCHAT, Michael: *Das Polizeihäftlager in der Risiera di San Sabba und die deutsche Besatzungspolitik in Triest 1943–1945. Zeitschrift für Zeitgeschichte*, 1992, Nr. 5–6, s. 157–171 a SCALPELI, Adolfo: *San Sabba: istruttoria e processo per il Lager della Risiera*, Vol. 1 a 2. Monadori, Milano 1988.

140 KLEE, Ernst: „Euthanasie“ im Dritten Reich, s. 331.

141 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1723, výpověď F. Suchomela, München 24. 10. 1960, s. 5

142 Tamtéž, s. 5–6.

143 HHStAW, Abt. 631a, Archivnummer 1732, výpověď F. Wolfa, Hagen 3. 8. 1967, s. 1–3.

144 *Verfahren Lfd. Nr. 642*, s. 153.

145 K jejich působení v Itálii blíže např. SCALPELI, Adolfo: *San Sabba: istruttoria e processo per il Lager della Risiera*, Vol. 2, s. 184–186 a 188–189.